

Nou, toe en dan as temporele leksikale elemente in Afrikaans¹

Truida van der Merwe
Departement Afrikaans en Nederlands
Universiteit van Stellenbosch
STELLENBOSCH

Abstract

Nou, toe and dan as temporal linguistic items in Afrikaans

The temporal Afrikaans words nou, toe and dan are very frequently used in reference to the three contrasts of the temporal deixis: the present, past and future tenses. They also have the temporal function in common to mark the time-relations between different parts of utterances which refer to a sequence of actions, events or state of affairs. Each has, however, its own unique features. Toe for example could be described as "marked", since it can be used only to be indicative of the past, while nou and dan, on the other hand, are applicable in the broader spectrum of deictic reference, but not exactly parallel to each other in the different tenses.

1. Inleiding

Nou, toe en dan tel onder die mees gebruiklike leksikale elemente in die Afrikaanse spreektaal. Volgens Kroes (1978 Deel 2:92) het *nou* die hoogste gebruiksfrekwensie van die drie, daarna *toe* (Kroes Deel 2:111). Hulle word hoofsaaklik in tydsaanduidende funksie aangewend en kom meer algemeen in die spreektaal voor as in die skryftaal waar 'n groter variasie tydsaanduiders gebruik word.

Omdat daar nie veel oor *nou, toe en dan* geskryf is nie, is inligting omtrent hul gebruik in temporele funksie verkry uit die *WAT*-woordmateriaal en uit die Afrikaanse spreektaal.

In hierdie artikel word twee tipes temporele funksies van *nou, toe en dan* in die spreektaal bekyk, naamlik hul funksies in deiktiese tyd as aanduiders van teenwoordige, verlede en toekomstige tyd en as temporele verbandleggers in *gebeurtenistyd* tussen verskillende proposisies in uitinge.

1 My dank aan die kantoor van die *WAT* dat ek insae kon hê in materiaal wat nog nie verwerk is in woordeboekuitgawes nie.

2. *Nou, toe en dan met betrekking tot deiktiese tyd*

Hier word uitgegaan van die tradisionele beskouing van die tyds Kategorie (bv. De Villiers, 1971) waarin 'n drieledige opposisie onderskei kan word vir Afrikaans, naamlik die teenwoordige, die verlede en die toekomstige tyd. Hiervolgens word onderskei tussen 'n tyd wat teenwoordig is, 'n tyd wat agter die rug is, en 'n tyd wat nog voorlê. In Afrikaans word tyd egosentries en ruimtelik belewe. Daar is dus sprake van 'n deiktiese sentrum, wat meestal dui op die tyd waarop die spreker sy woorde uiter. Tyd kan dus as 'n deiktiese Kategorie bestempel word. Die belangrikste kenmerk van *deiktiese tyd*, soos Lyons (1968:305) dit stel, is: "that it relates the time of action, event or state of affairs referred to in the sentence to the time of utterance (the time of utterance being *now*)". Ponelis (1979:262) brei verder hierop uit met sy stelling: "Tyd is deikties aan die gespreksituasie geanker met die uitingstyd as sentrum: hede = uitingstyd, verlede = tyd voor uitingstyd en toekoms = tyd na uitingstyd".

Deiktiese tydsverwysing kan soos volg geïllustreer word:

- (1) Wat doen jy *nou*? (2) Wat doen jy *toe*? (3) Wat doen jy *dán*?

Bogenoemde uitings verteenwoordig dieselfde proposisionele inhoud, maar het verskillende tydsverwysings, omdat hulle na verskillende tye verwys met betrekking tot die uitingstyd. Voorbeeld (1) verwys na 'n tyd wat met die uitingstyd ooreenstem (die teenwoordige tyd), voorbeeld (2) na 'n tyd wat die uitingstyd voorafgaan (d.w.s. die verlede tyd) en (3) verwys na 'n tyd wat volg op die uitingstyd (die toekomstige tyd).

Tyd word op verskillende maniere aangedui in Afrikaans. Wybenga (1983:20) stel dit soos volg: "... elke gedeelte van die uiting dra tot die weergawe van die spesifieke tyd- en ruimtelike plasing of oriëntering van die uiting by".

In voorbeelde (1) tot (3) het *nou, toe* en *dan* as tydsadjunkte (in tradisionele terminologie: "bywoorde van tyd") egter die belangrikste tydsaanduidende funksie. Hulle vorm op die oog af 'n interessante drieling wat tydsverwysing betref deurdat hulle dikwels in uitings soos (1) tot (3) 'n tydsaanduidende bydrae lewer in onderskeidelik die teenwoordige, die verlede en die toekomstige tyd. Waarskynlik het hierdie gemeenskaplike rol daartoe bygedra dat twee, of al drie van hierdie tydsadjunkte, elders in die taal versmelt het tot verskeie idiomatiese uitdrukkings, byvoorbeeld "*Nou toe dan!*" en "*Toe dan nou!*" wat as aansporings-uitdrukkings optree.

Nou, toe en *dan* het 'n baie hoë gebruiksfrekwensie in Afrikaans en het elkeen ook in bepaalde verbande ander semantiese waardes as tydsaanduidende waardes. In sommige gebruikse gevalle is daar onsekerheid of daar inderdaad nog sprake is van 'n tydsaanduidende waarde, omdat hierdie waarde vervaag het.

Van der Merwe (1989:86-90) noem byvoorbeeld talle gevalle soos die volgende waar hulle eintlik as stopelemente funksioneer: “Dis *toe dan nou* ook elk geval nie ’n baie mooi rapportjie nie”. Daarom is hulle vir hul interpretasie baie afhanklik van die situasie en die konteks waarin hulle geuit word.

Vervolgens sal *nou, toe* en *dan* afsonderlik behandel word om elke element se besondere tydsaanduidende funksies aan te toon met betrekking tot die tyds-onderskeidings: teenwoordige, verlede en toekomstige tyd. Hulle gaan beskryf word in hul funksie as tydsbywoorde, maar in enkele gevalle ook in ander woordsoortelike funksies.

1.1 *Nou* se deiktiese funksies

Hoewel *nou* tradisioneel in die teenwoordige tyd veranker is, strek sy reikwydte dikwels ook tot in die verlede of die toekomstige tyd.

(4) Ek voel *nou* baie sleg. (Uitingstyd – gewone teenwoordige tyd.)

By die gebruik van *nou* raak ’n mens baie bewus daarvan dat die teenwoordige tyd of die hede ’n “vloei-bare begrip” is en dat daar nie altyd duidelike grense tussen die teenwoordige tyd en die verlede tyd en die teenwoordige en toekomstige tyd is nie.

Die volgende voorbeelde toon aan hoe die teenwoordige tyd by die *verlede tyd* kan aansluit:

(5) Hy het *nou* hier sit en koerant lees. (Pas voor uitingstyd.)

Nou kan egter ook verwys na ’n proses wat verder terug in die verlede begin het en op hierdie stadium eers voltooi is of nog steeds aan die gang is. Die volgende is ’n voorbeeld hiervan:

(6) Hy het *nou* 20 boeke geskryf. (Tot *nou toe*.)

Die teenwoordige tyd sluit soms ook *nou* aan by die *toekomstige tyd*:

(7) Hy gaan *nou* winkel toe.

Dit kan beteken dat hy op pad is winkel toe of dat hy van voorneme is om binnekort te vertrek. In dié geval dui die sin op ’n handeling wat nog ná die uitingstyd moet plaasvind. Hoewel daar dus sprake is van toekomstige tyd, is die tyd waarna in die uiting verwys word, sterk veranker in die uitingstyd. Die handeling sal plaasvind kort ná uitingstyd.

Kultureel-verankerde konvensies dien in baie gevalle vir die hoorder as riglyn om vas te stel wat die spreker bedoel met *nou*. Dit gee 'n aanduiding of *nou* slaan op 'n tyd baie kort na uitingstyd of heelwat later as uitingstyd, byvoorbeeld:

(8) Pieter het Maandag graad gekry. Hy gaan *nou* oorsee.

Normaalweg weet die hoorder uit ervaring dat daardie handeling waarvan daar in die uiting sprake is heel waarskynlik nie so gou ná uitingstyd sal plaasvind as by (7) nie.

Indien *nou* beklemtoon word, dui dit op 'n tyd baie ná aan uitingstyd.

(9) Ek kom *nóú*. (Oor 'n baie kort rukkie.)

Vergelyk die volgende twee gevalle met mekaar:

(10) Hy was *nóú* hier. (Sopas; baie kort gelede.)

(11) Hy *wás* *nou* wel hier, maar het ook maar nie veel uitgerig nie.

Waar *nou* by nr. (11) nie beklemtoon word nie, het dit nie 'n temporele waarde nie.

Begeleidende woorde soos *net* kan ook dieselfde funksie vervul as die beklemtoning van *nou*. Dit dui op 'n tyd baie ná aan uitingstyd.

(12) Hy was *nou net* hier.

By die bestudering van die gebruik van *nou* is dit duidelik dat die sogenaamde teenwoordige tyd nie so 'n duidelike tydsone is soos die verlede tyd nie. Soms lyk dit asof die teenwoordige tyd net 'n tydsgrens tussen die verlede en die toekoms is. Dit blyk uit voorbeelde soos:

(13) Kyk *nou* daar! / *Nou* spring hulle weg!

Die tydsduur van *nou* is hier bepaalbaar in dele van sekondes. Uit ander voorbeelde blyk dit egter dat *nou* nie altyd presies ooreenstem met die spreekoomblik nie, byvoorbeeld:

(14) Die oorlog in Bosnië is *nou* ongeveer drie jaar aan die gang.

In hierdie geval is die tydsduur van *nou* drie jaar en nie so kort soos die spreekoomblik nie.

Die tydsduur waarop *nou* dui, moet uit die totale konteks en uit die konvensies van die taalgemeenskap afgelei word. Hierdie tydsduur is sterk veranker in die spreekoomblik. Wybenga (1983:74) sê: "Die oomblik van spreke moet dus nie as 'n eendimensionele snit op die tydsas gesien word nie, maar wel een wat so

groot is as wat die spreker dit, met inagneming van die res van die konteks en daarmee saam die veronderstelling van die deelnemers wil maak." Uit 'n ander oogpunt beskou, kan die spreekooomblik gesien word as die begin-, middel- of eindpunt van die tydsduur waarna *nou* verwys.

In sommige gebruiksevalle van *nou* is daar, behalwe verwysing na die teenwoordige tyd, ook sprake van bykomende waardes, byvoorbeeld die aanduiding van *teenstelling met vroeër*. Vergelyk:

- (15) Ek is *nou* gesond. (Die spreker was siek.)
- (16) Dit was eers meisies, *nou* is dit motors.

Waar *nou* in adjektiewiese funksie gebruik word, het dit ook ander interessante deiktiese funksies:

- (17) *Nou* (d.w.s. eerskomende) Saterdag gaan hy Kaap toe.
- (18) Hy was *nou* (d.w.s. verlede) Saterdag Kaap toe.

Die gespreksgeenoot word hier veral deur die spesifieke werkwoorde en die vorm daarvan gelei tot 'n interpretasie van die spreker se bedoeling.

Nou funksioneer dus oor die temporele spektrum heen.

Die temporele waarde van *nou* kan baie duidelik wees soos die enkele kere waar *nou* ter wille van beklemtoning katafories (vooruitwysend) en anafories (terugverwysend) gebruik word, byvoorbeeld:

- (19) Hy wil *nou*, in hierdie moeilike tye 'n plaas koop.
- (20) Op hierdie snikhete uur van die dag, *nou*, staan en pluk sy blomme vir 'n rangskikking.

In baie gevalle is dit egter nie maklik om uit te maak of *nou* 'n temporele funksie het of nie, byvoorbeeld:

- (21) Ek is *nou* nie so seker nie.

Die temporele waarde het in baie voorbeelde van hierdie tipe so vervaag dat *nou* dikwels niks meer as 'n stopelement is nie. Dit het met ander woorde nie 'n duidelike semantiese funksie nie en tree net as 'n gesellige gesprekselement op (Van der Merwe, 1989: 84).

Die groter gesprekskonteks waarin *nou* gebruik word, moet meermale die deurslag gee of *nou* wel 'n temporele waarde het al dan nie, byvoorbeeld:

- (22) (Ag), kom *nou*!

Hierdie uiting kan beteken: “Kom dadelik na die spreker”, maar in ander verbande, waar dit met ’n bepaalde intonasiepatroon uitgespreek word, kan dit ’n geykte uitdrukkingswaarde hê wat min of meer ekwivalent is aan: “Ag, jy is verspot!”; “Jy oordryf dit!”; “Wees nou ernstig!”.

Die vervaging van die deiktiese funksie van *nou* kan aan verskeie faktore toegeskryf word, onder andere die hoë gebruiksfrekwensie en die verdringing van die deiktiese waardes deur ander waardes, byvoorbeeld in “Wag *nou!*” of “Sit *nou!*” waar dit deel vorm van ’n bevel. Daarom is dit so dat, waar daar wel sprake is van duidelike temporele waardes in *nou*-sinne, die temporele waarde sterk medebepaal word deur ander sinselemente.

1.2 *Toe* as deiktiese tydsaanduider

Toe dui as tydsadjunk altyd op ’n spesifieke tydstip of tydsduur in die verlede. Dan het dit die waarde van: “op, in daardie tyd” (Nasionale woordeboek: 515). Voorbeeld:

(23) A: Het jy dan nie vir die bestuurder gesê dat jy die werk alleen moes doen nie?

B: Ja, maar *toe* was hy éers kwaad.

Hoewel die verbale vorme hier waarskynlik die belangrikste bydrae lewer om op die verlede te dui, is *toe* se funksie om ’n spesifieke tydstip in die verlede uit te lig, naamlik die tydstip toe persoon B vir die bestuurder gesê het dat hy die werk alleen moes doen. In hierdie voorbeeld verwys *toe* anafories.

In die funksie van bywoordelike voegwoord beklee *toe* meermale ’n belangrike rol om te dui op wat verby is, omdat die bysin ingelei deur *toe* baie dikwels klaarkom sonder ondersteunende gemerkte verbale vorme vir die verlede tyd. Voorbeeld:

(24) *Toe* ek daar kom, was hy reeds daar.

Soms word *toe* egter nie primêr tydsaanduidend gebruik nie, maar het dit eerder ’n gesellige kommunikatiewe waarde.

In gesprekstyl tree *toe* soms as terugverwysende anafoor op.

(25) Daardie aand, *toe* sit hy en koerant lees. Dis toe dat die vreeslike ding gebeur.

Minder dikwels tree *toe* ook op as katafoor (in vooruitwysende funksie):

(26) Ek was *toe*, met die langnaweek, weer in die Vrystaat.

Wanneer *toe* anafories gebruik word, kan dit op verskillende lengtes van tydsduur dui. Vergelyk die volgende twee voorbeelde:

- (27) Die mense (van) *toe* was anders as vandag. (18de eeu)
(28) Net *toe* hy die kragprop indruk, gaan die krag af.

- Samevatting: *Toe* word as deiktiese tydsaanduider slegs met betrekking tot die verlede tyd gebruik, maar hierdie verwysing kan op verskillende wyses plaasvind.

1.3 *Dan* se funksie met betrekking tot deiktiese tyd

Anders as *toe* kan *dan* in die teenwoordige, verlede en toekomstige tydsverband gebruik word. Op sigself het *dan* nie 'n vaste inherente deiktiese tydswaarde soos *toe* nie.

Dan verskil ook van *nou* in dié opsig dat *nou* altyd in die teenwoordige tyd veranker is, al vervloei dit soms met die verlede of toekomstige tyd. *Dan* se deiktiese funksie is nie so gesentreer in die teenwoordige tyd nie; dit verwys enkele kere na die teenwoordige tyd, maar word meer met betrekking tot die ander twee tye gebruik.

In die *teenwoordige tyd* word *dan* in verduidelikings en demonstrasies gebruik:

- (29) Kyk hier, ek week nou eers die gelatien in die koue water en los dit *dan* in die kokende aftreksel op. (Kookdemonstrasie.)

In die *verlede tyd* kan *dan* gebruik word om anafories terug te verwys na 'n tyd wat reeds genoem is, byvoorbeeld:

- (30) Hy het altyd Vrydagmiddae kom kuier. *Dan* het hy vir ons lekkers saamgebring. (Verwys na Vrydagmiddae.)

As modale bywoord word *dan* ook dikwels op so 'n wyse gebruik dat daar, soos die *WAT* (Deel 11:33) dit stel: “op een of ander manier na die voorafgaande woorde of situasie verwys word, sodat dit eintlik konkluderende of hervattende waarde het”, byvoorbeeld:

- (31) So het ek *dan* besluit dat daar net een oplossing vir die probleem is.

Dan kan ook as vooruitwysende anafoor optree:

- (32) “Ek het *dan* altyd, met Paasfees, paaseiers weggesteek sodat die kleintjies dit moet soek.”

Dan verwys hier katafories na Paasfees en na die skoolhoutyd.

Dan word met betrekking tot die *toekomende tyd* gebruik om te dui op 'n spesifieke tydstip of tydsduur:

- (33) Ek sal môre reeds om agtuur op kantoor wees. Kom spreek my *dan*.
(Anaforiese verwysing – tydstip.)

Toekomsverwysend tree *dan* dikwels op in voorspellings, bevele en instruksies (aanwysings waarvolgens gehandel moet word):

In baie gevalle is sy toekomsverwysende funksie egter ietwat vaag weens bykomende semantiese waardes, byvoorbeeld:

- (34) A: “Ek gaan môre stad toe.”
B: “Sal jy *dan* nie so gaaf wees om vir my knope te koop nie?”

Dan se funksie is hier eerder responderend as tydsaanduidend. Verder word die versoek in samewerking met ander sinselemente soos die vraag- en negatiewe vorm en woorde soos *gaaf* hiermee versag.

2. *Nou, toe en dan* met betrekking tot gebeurtenistyd

Tot sover is die temporele funksies van die leksikale items *nou, toe* en *dan* binne die tradisionele driedeling van die deiktiese tydskategorie van teenwoordige, verlede en toekomende tyd bespreek.

Benewens temporele deiktiese funksies het *nou, toe* en *dan* ook ander temporele funksies. Hulle speel ook 'n rol om tydsverhoudinge tussen die gebeure, handeling of toestande in uitinge waarin hulle voorkom, aan te dui. Hierdie soort interne tekstyd word hier *gebeurtenistyd* genoem (na aanleiding van Schiffrin 1987: 229 se “event time”).

In die volgende voorbeeld (35) *Jan het al valskerm gesprong toe hy in die weermag was*, dui *toe* daarop dat daar 'n bepaalde temporele verhouding is tussen die twee proposisies: *Jan het valskerm gesprong* en *toe hy in die weermag was*. Die twee proposisies oorvleuel in tyd.

Twee soorte gebeurtenistyd kan onderskei word, naamlik:

i) opeenvolgende en ii) oorvleuelende gebeurtenistyd.

i) *Opeenvolgende gebeurtenistyd* het betrekking op temporele progressie in die gesprek.

- (36) Hy gaan gou 'n draai by Piet maak en kom dan na ons toe.

ii) In *oorvleuelende gebeurtenistyd* vind dit waarna in die proposisies verwys word, in dieselfde tydsduur plaas of oorvleuel dit gedeeltelik:

Voorbeelde:

(37) *Nou*, terwyl die blomme so mooi is, is hier baie bye. (Gelyktydig)

(38) Ek het Jan besoek *toe* ek in Pretoria was. (Gedeeltelike oorvleueling)

(39) Die saal sal môre oop wees. *Dan* moet jy sommer gou die blomme daar gaan rangskik. (Gedeeltelike oorvleueling)

Die *deiktiese verwysingstyd* van die drie uitings verskil, omdat die eerste een op die teenwoordige tyd dui, die tweede op die verlede tyd en die derde op die toekomstige tyd. Wat anaforiese en kataforiese verwysing betref, is daar ook verskille. By (37) is kataforiese verwysing, by (38) geen verwysing wat normaalweg as anafories of katafories bestempel kan word nie en by (39) anaforiese verwysing. Dit lyk dus nie of daar direkte parallelle aangetoon kan word tussen “oorvleuelende gebeurtenistyd” en tyddeiktiese kategorieë nie.

Volgens Schiffrin (1987:229) is gebeurtenistyd nie deikties nie. “It is because event time shows a relationship between linguistic events internal to a discourse, rather than between a linguistic event and a situational parameter, that it is not deictic.” Myns insiens kan die tydsbegrippe gebeurtenistyd en deiktiese tyd egter nie van mekaar losgemaak word nie, omdat gebeurtenistyd dui op tydsverhoudinge wat deikties in verband gebring moet word met die verlede, die hede of die toekoms. In dieselfde uiting kan sprake wees van gebeurtenistyd sowel as van deiktiese tyd.

Vervolgens word *nou*, *toe* en *dan* afsonderlik met betrekking tot gebeurtenistyd bespreek.

2.1 *Nou* se funksie in gebeurtenistyd

Nou word dikwels in die spreektaal in *opeenvolgende* tydsverwysing gebruik, veral wanneer die spreker stapsgewys verduidelik of demonstreer.

(40) Kyk, jy maak nou eers so ’n vierkantige gat. *Nou* gooi jy die kompos in, *nou* die beenmeel, *nou* die mis en *nou* meng jy dit so met die grond.

Nou hou die verskillende handelinge uitnekaar. (*Dan*, *hierna* en *daarna* kan ook in demonstrasies soos hierdie gebruik word, maar spreek nie so direk tot die hoorder as *nou* nie.)

Op talle interessante verwante, maar meer figuurlike wyses word *nou* in die taal gebruik om progressie in 'n gesprek of toespraak te markeer, byvoorbeeld in 'n gesprek of toespraak in die kumulatiewe opbou van 'n argument om 'n belangrike stap in die logiese argumentasie aan te dui:

- (41) Daar bestaan 'n dringende behoefte aan 'n koördinerende liggaam. Dit is waarom ons hier bymekaar is. *Nou*, voor ons daartoe oorgaan om so iets saam te stel, moet ons eers oor 'n paar dinge besin.

Die volgende voorbeeld illustreer hoe daar dikwels in die logiese opbou van 'n argument eers 'n feit of 'n reeks feite verskaf word waarna die spreker 'n retoriese vraag stel wat hy inlui met *nou*.

- (42) Om te oorleef in hierdie land, moet ons almal daarop ingestel wees om goeie trou en welwillendheid te bevorder. *Nou*, hoe kan bure welwillend teenoor mekaar wees as die ouers weier dat hul kinders saamspeel?

Hierdie *nou* bring die hoorder op 'n verdere vlak in die argumentasie. Dit lewer 'n bydrae om die oorgang te maak van die abstrakte na die konkrete.

Ook in vertellings word *nou* dikwels gebruik om progressie in die beoogde rigting te bewerkstellig:

- (43) Ons het destyds op die plaas 'n baie interessante bruinman gehad, ou Jannewarie. Hy het alles van die veld geweet. En vol pittige sêgoed, man. *Nou*, Jannewarie het, net soos baie volk toe, dagga gekweek en gerook.

Soms tree *nou* as 'n soort temporele gambiet in uitdrukkings op om 'n gesprek weer in 'n definitiewe rigting na die punt te stuur of om die gespreksonderwerp te vervat nadat afgedwaal is:

- (44) *Nou*, waar was ek nou weer? *Nou* hoe dit ook al sy ...

Die spreker ruk homself as't ware terug na die deiktiese sentrum.

Soms word *nou* benut om 'n volgende handeling in 'n gewysigde situasie aan te dui.

- (45) Hulle sê ons het nie klas nie. *Nou* kan ek gaan fliëk.

Dit fokus die aandag op die progressie wat die voorafgaande gebeure in die situasie teweeggebring het en op dit wat as gevolg van 'n veranderde situasie moontlik geword het om te doen.

Wat *oorvleuelende gebeurtenistyd* betref, is *nou* so dikwels saam met *dat* gebruik om twee oorvleuelende gebeurtenisse, wat saamval in tyd, met mekaar te

verbind dat hy versmelt het met *dat* om 'n kompositum te vorm. Hierdie proses het sterk onder Engelse invloed gestaan. (“*Now that it has happened ...*”)

(46) *Noudat* sy so siek is, sorg haar dogter vir die huishouding.

In enkele dialekte en veral onder die ouer mense word *nou* nog soos in Nederlands as voegwoord gebruik om op oorvleuelende gebeurtenistyd te dui, byvoorbeeld:

(47) *Nou* sy so ver bly, weet ons nie meer veel van haar nie. (Vgl. Ndl.: *Nu* ik dat weet ben ik gerust.)

2.2 *Toe* met betrekking tot gebeurtenistyd

Toe word dikwels in *opeenvolgende gebeurtenistyd* gebruik, veral in vertellings waar daar duidelik 'n opeenvolging van handeling is, byvoorbeeld:

(48) Hy het eers sy sakdoek uitgehaal, *toe* tydsaam sy bril afgevee en *toe* stadig opgekyk.

In bysinne ingelei deur die voegwoord *toe*, is daar ook dikwels sprake van 'n handeling/gebeurtenis wat die handeling/gebeurtenis in die hoofsin voorafgaan, byvoorbeeld:

(49) *Toe* hy sy ma nie kon kry nie, het hy lustig begin huil.

In hierdie bysinne met *toe* word die perfek- of imperfekvorm van die werkwoord gebruik om te dui op “voorgaande gebeure of voltooidheid” (De Villiers, 1971:50).

Toe dui ook dikwels op *oorvleuelende gebeurtenistyd*.

(50) Hy sit nog so *toe* die deur oopgaan.

(51) Eers *toe* sy voor hom staan, het hy begin praat.

In bysinne met *toe* wat gelyktydigheid uitdruk, word die presens meestal gebruik (De Villiers, 1971:50).

Soms is dit nie duidelik of 'n mens wel met *oorvleuelende gebeurtenistyd* te make het nie:

(52) *Toe* sy na haar moeder se dood weer by die huis kom, het sy alles in wanorde aangetref.

2.3 *Dan* in gebeurtenistyd

Dan dui dikwels temporele opeenvolging aan tussen gespreksgedeeltes wat op mekaar volg. Dit markeer dan opeenvolgende gebeurtenistyd. Dit is ook hierdie funksie van *dan* wat in die *WAT* (Deel 11:33) as betekenis van *dan* aangegee word, naamlik “Aanduidende die tydstip, toestand, omstandigheid of logiese punt wat volg op of uit die gebeure, omstandigheid of beredenering wat i/d voorafgaande opgesluit is.”

Die volgende voorbeeld illustreer hoe *dan* ter aanduiding van herhaalde gebeure in die verlede gebruik word:

(53) Hy het saans eers sy honde kos gegee en *dan* sy hekke gesluit.

Dan dui in so ’n geval op ’n gewoontehandeling in die verlede in teenstelling met toe wat op ’n eenmalige gebeurtenis dui.

Die volgende voorbeeld illustreer opeenvolgende gebeurtenistyd in toekomstige tidsverband:

(54) Ek is netnou hier klaar, *dan* sal ek jou help.

(55) A: “Hy sal jou vra waar jy gister was.”

B: “Wat moet ek *dan* sê?”

Ook in verwysing na hipotetiese gebeure kan *dan* opeenvolgende gebeurtenistyd uitdruk.

(56) Wanneer jy eers met hom gepraat het, *dan* sal jy my woorde verstaan.

(57) Die hout moet gekap en aangedra word. Eers *dan* kan jy begin vuurmaak.

(58) Gestel nou hy vra my wat ek daar soek, wat sê ek *dan*?

Hierdie sinne dui daarop dat as die voorwaardegedeelte waar word, dit wat in die *dan*-gedeelte gestel word, daarop sal/kan volg. Daar is dus sprake van kousale verbande tussen die twee dele van die sin.

Dan word verder ook in gewoontelike sinne gebruik om opeenvolging aan te dui, byvoorbeeld:

(59) Sy gooi altyd eers die melk in en *dan* die tee.

In die volgende geval het die uiting voorspellende krag, gegrond op kennis van die verlede:

(60) Sy sal altyd eers haar skoene aantrek en *dan* haar klere.

Dan is in so 'n sin die sinoniem van *daarna*.

Net soos *nou* word *dan* op talle wyses in die taal aangewend om progressie in 'n gesprek of toespraak te markeer.

Nadat die spreker kennis geneem het van 'n feit, word dit in die gesprek opgevolg met 'n volgende logiese stap, 'n gevolgtrekking of 'n reaksie ingelei deur *dan*.

Voorbeeld:

(61) A: "Hoe oud is jy?"

B: "21."

A: "*Dan* het jy seker pas begin werk."

Dan kan ook oorvleuelende gebeurtenistyd aandui, byvoorbeeld:

(62) Gaan stap 'n entjie in die veld. *Dan* geniet jy sommer ook die vars lug.

In die volgende gevalle dui *dan* ook op gelyktydigheid:

(63) Saans as die maan skyn, *dan* blaf sy hond onophoudelik.

(64) Wanneer die bote inkom, *dan* staan almal op die kaai.

Hierdie uitings kan egter klaarkom sonder *dan*. Dit is dus nie noodsaaklik vir die aanduiding van oorvleuelende gebeurtenistyd in hierdie verband nie.

3. Opsomming

- * *Nou*, *toe* en *dan* beklee 'n belangrike posisie in die temporele stelsel van Afrikaans. Hulle kom baie ooreen wat hul optrede binne die temporele deiksis betref. Al drie is relatiewe tydsbegrippe wat vir hul uiteindelige betekeniswaarde afhanklik is van die konteks waarbinne hulle staan. *Toe* kan as "gemerk" beskou word, omdat dit net met betrekking tot die verlede tyd gebruik kan word, terwyl *nou* en *dan* se reikwydte verder strek met betrekking tot die ander tydsonderskeidings.
- * Al drie kan ook optree in anaforiese en kataforiese verwysing.
- * Wat hul betrokkenheid by teksinterne temporele verhoudings betref, kan al drie opeenvolgende en oorvleuelende tyd aandui.

- * Dit lyk ook op die oog af of daar geen direkte parallele aangetoon kan word tussen die kategorieë van gebeurtenistyd en tyddeiktiese kategorieë nie. Daar is dus geen direkte verband tussen die teenwoordige, toekomstige en verlede tyd en oorvleuende of opeenvolgende gebeurtenistyd nie en ook nie tussen anaforiek en oorvleuelende tydsverwysing nie. Hoewel daar dus raakpunte is tussen deiktiese tyd en gebeurtenistyd, is dit nuttig om die begrippe uitmekaar te hou. Geburtenistyd het te doen met teksinterne verhoudinge en deiktiese tyd met situasionele tydsverhoudinge, byvoorbeeld die tydsverhouding tussen 'n handeling of gebeurtenis en die spreker.

Verwysings

- De Villiers, Meyer. 1971. *Die grammatika van tyd en modaliteit*. Kaapstad : Balkema.
- De Villiers, Meyer, Smuts, J. & Eksteen, L.G. s.j. *Nasionale Woordeboek*. Derde uitgawe. Kaapstad : Nasou Beperk.
- Kroes, H. 1978. *Frekwensiehepaling van die kernwoordeskat en sekere basiese strukture van die Afrikaanse spreektaal*. RAU -navorsingsprojek met die steun van die RGN.
- Lyons, John. 1968. *Introduction to theoretical linguistics*. London : Cambridge University Press.
- Nasionale Woordeboek
kyk
- De Villiers, Meyer, Smuts, J. & Eksteen, L.G. s.j.
- Ponelis, Fritz A. 1979. *Afrikaanse sintaksis*. Goodwood : Nasionale Boekdrukkery.
- Schiffrin, Deborah. 1987. *Discourse markers*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Schoonees, P.C. (hoofred.) 1974. *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* Tweede deel. D-F. Pretoria : Staatsdrukker.
- Van der Merwe, Truida. 1989. Stopelemente in Afrikaanse gesprekstaal. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Taalkunde*, 7 (2):86-90.
- WAT
kyk
- Schoonees, P.C. 1974.
- Wybenga, Daan M. 1983. *Grammatiese tydsvergestalting in Afrikaans*. Potchefstroom : PUCHO. (D.Litt.-proefskrif)